

נספח

שבעתא למנחה 'קומי אורי'

קטע גניזה – כתב יד שוקן 18 דף 2⁶⁵

תיאור הקטע

קטע הגניזה כולל דף נייר אחד הכתוב משני צדיו. כל אחד מן העמודים כולל 17 שורות (בעמוד השני השורה האחרונה מוקדשת לשומר הדף או הקונטרס). הקטע נפתח בכותרת "ז' קומי אורי לרמוש", ונקטע באמצע החטיבה החמישית. הפיוט מועתק ללא הקפדה על מבנהו, אך תוך ציון נקודתיים בין טור לטור. הכתיבה אירופית (ייתכן איטלקית) מרובעת. הפיוט אינו מנוקד כלל. קטע מס' 1 של אותה הקופסה כולל "טל דר' אלעזר" ("בדעתו אערוך חין מלולים"⁶⁶) – לר' אלעזר הקלירי – הבא בכתיבה דומה, אך לא זהה, ומנוקד. מן הנתונים הפיזיים של הדף (חומר הכתיבה, המידות, מספר השורות ושרטוטן) נראה ששני הקטעים שייכים לאותו תכריך קונטרסים.

תיאור הפיוט

כל חטיבה בפיוט היא בת שתי מחרוזות – מחרוזת ראשית בת שישה טורים, ומחרוזת רפרינית משנה בת ארבעה טורים. בראש כל מחרוזת ראשית באה מילת פתיחה קבועה ("קומי"), לבד מן החטיבה השלישית שבה באה – אולי בטעות – מילה אחרת ("רני").⁶⁷ חמשת הטורים הראשונים בכל מחרוזת ראשית מסודרים על פי אקרוסטיכון אלפביתי ישר ומחומש. מחרוזות אלה נחתמות בסיומות מקראיות המשתלכות בתוכן הפיוט. לא ניכרת חתימה של שם הפייטן בראשי הטורים. בסופי

65. קטע הגניזה היה ברשות ספריית שוקן ונמכר לאספן דוד סופר בלונדון. הקטע הועתק על ידי פרופ' עזרא פליישר במפעל לחקר השירה והפיוט תחת המספר: כ"י שוקן 2. הכוונה לכתב יד שוקן 18 (= שוקן 13124 Add.), דף 2 (מס' סרט במכון לתצלומי כתבי יד עבריים F 74049). תודתי לד"ר פיטר לנרד על העזרה באיתור צילום כתב היד.

66. הפיוט מועתק במילון ההיסטורי, נוסח הפנים מתוך כתב יד T-S NS 108.47.

67. בראשי המחרוזות אין פסוק מסגרת. המילה "רני" היא ראשה של הפטרה לשבת נחמה סמוכה "רני עקרה לא ילדה" (ישעיהו נד, א). יש להעיר כי תוכן המחרוזות השלישית תואם את תוכנו של פסוק זה (ראו להלן הערה 71). אפשר גם שהמילה "רני" כאן היא אשגרה מן הפסוק "קומי רני בלילה" (איכה ב, יט).

הטורים יש חריזה עם נטייה לחריזה בשני עיצורים שורשיים (לעתים מופסקת) אך לא באופן עקבי. הטורים שקולים במשקל בן שלוש הטעמות.

מחרוזות המשנה רפריניות, כאמור, אך המילה הפותחת את הטור הרביעי שבכל מחרוזת משתנה, כדי להביא לשון מעבר לברכה. לשון המעבר לברכה השנייה ("בהטלילך") רומזת להזכרת הטל. לשון המעבר לברכה האמצעית – "במנפישך" – רומזת לנוסח הקדום של ברכה זו.⁶⁸ הפיוט נקטע בתחילת החטיבה החמישית, ואין לדעת אם ברכתה נחתמה בחתימה הארץ ישראלית של ברכת העבודה 'שאותך'. שני הטורים הראשונים בכל מחרוזת משנה חוזרים בשני עיצורים שורשיים, אך בשני הטורים האחרונים אין הפייטן מקפיד בכך. גם במחרוזות אלה מקצב של שלוש הטעמות בכל טור.

הפייטן עושה שימוש בעיקר בפסוקי מקרא ולא ניכר שימוש במדרשים. החטיבה הראשונה, למשל, מבוססת כולה על פסוקי נחמה. הפייטן לש את פסוקי המקרא ויוצק אותם מחדש בהתאם למבנה או לתוכן הרצויים לו. כך למשל בטור השני "אדרת צפירת צבי פארך" המבוסס על ישעיהו כח, ה: "לעטרת צבי ולצפירת תפארה" – הפייטן הפך עטרת לאדרת, בשל האקרוסטיכון, ויצר נסמך מורכב תוך שינוי צמדי המילים. בטור הרביעי "אל מבקיע כשחר אורך" – לפי ישעיהו נח, ח: "אז יבקע כשחר אורך" – הפייטן הופך נבואה עתידית לעובדה המתרחשת בהווה. הלשון משובצת בצורות פייטניות, כגון גה [22] או דהר [34]. הסגנון מצטיין בחזרה על מילים מנחות – למשל, המילה אור, אשר בעקבות הופעתה בפתחת ההפטרה היא חוזרת שש פעמים במחרוזת העיקרית שבחטיבה הראשונה⁶⁹ ועוד שלוש פעמים במחרוזת המשנה – והפייטן מציג אותו נושא בזוויות שונות, למשל האורות-הנרות השונים בחטיבה השנייה.

הפיוט עוסק בנושא הגאולה ומפייט את הפטרת הנחמה "קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך ורח" (ישעיהו ס, א).⁷⁰ בהתאם לפסוק זה הפיוט קורא לישראל להתכונן לגאולה ולפעול לקראתה. נראה שהפייטן מתאר תהליך של גאולה. בחטיבה הראשונה יש קריאה לישראל להתכונן לגאולה המתקרבת. בחטיבה השנייה מתאר הפייטן אורות שונים של ישראל – מאורות הכוכבים והנרות ועד אורות המצוות (ראו שם בפירוש). בחטיבה השלישית מציג הפייטן את הגאולה כתהליך שכבר

68. מעין המובא בסדר רב עמרם גאון, מנחה של שבת: "הנח לנו כי אתה אבינו", אך בלשון הנרדפת נפ"ש, על פי "וינפש" (שמות לא, יז). ראו פליישר (לעיל הערה 36), עמ' 23-24. והשווה ללשון המעבר "ותנפיש ליונה תמה" בשבעתא "אהללה ללובש עוז וגדולה", סדר חיבור ברכות (לעיל הערה 40), עמ' 102.

69. החזרה על המילה 'אורך' במעבר הטורים 4-5 יכולה להיות שרשור, אך אפשר שהיא תוצאה של טעות מעתיק.

70. מעריב אנונימי וקדום "קומי אורי אפלתך נהרה" (נדפס אצל מ' זולאי, ארץ ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 342-343) לשבת 'קומי אורי' הוא בעל תוכן דומה.

עומד בפתח ומציין פעולות שישראל צריכים לעשות: לשבת, לשמוח ולשורר.⁷¹ במענה לכך הגואל ידפוק ויאמר לישראל "פתחי". בחטיבה הבאה, לברכת מקדש השבת, יש קריאה לישראל לקבל את הגואל, לפנות אליו ולהיושע. החטיבה שכנגד ברכת העבודה פותחת בקריאה לישראל להבין כי דרך הגאולה כבר סלולה – וכאן נקטע הפיוט במקור שלפנינו. אפשר לשער כי הוא הסתיים בתיאור השלמת תהליך הגאולה. הציפייה למשיח מפורשת בפיוט ("גואלך ידפוק ויאמר פתחי, ערכתי נר למשיחי" – טורים 25-26).

נראה שהפייטן רומז לייעודה של השבעתא למנחה של שבת בטור 5: "אורך לעת ערב להאריך" – המכוון כנראה לשעת המנחה (ראו בפירושו), היא השעה המסוגלת לגאולה. אם כך, אין מדובר בשימוש משני של הפיוט אלא בשבעתא המיועדת מלכתחילה לתפילת המנחה.

ייחוס הפיוט

כמה מהמאפיינים הצורניים של הפיוט תואמים את השבעתות הקלסיות במזרח. אקרוסטיכון א-ז בראשי הטורים של ראשי החטיבות כבר נהג ב"שבעתות קדמוניות מאוד".⁷² גם חריזה בשני עיצורי שורש וחריזה מופסקת מאפיינות את הפיוט הקלסי בארץ ישראל. לפי זה ייתכן שמדובר בשבעתא מזרחית קלסית ואולי אפילו של הקלירי.⁷³ העובדה כי קטע מס' 1 של אותה הקופסה (שוקן 18) הוא שבעתת טל של הקלירי יכולה לתמוך בהשערה זו. היעדר החתימה במחרוזת המשנה אין בו כדי לשלול את ייחוסו של הפיוט לפייטן מסוים, ובכלל זאת הקלירי, שכן מנהג חתימת השם במחרוזת משנה רפרנית איננו כללי ומחייב.⁷⁴ עם זאת, אם אמנם מדובר בשבעתא שיועדה מראש למנחה של שבת (כנרמז בטור 5) ניתן לצרפה לאותן שבעתות שנכתבו על ידי פייטנים דרום איטלקיים

71. יש להעיר כי מילת הקבע המופיעה כאן "רני" – בניגוד לכל יתר החטיבות שלפנינו שבהן באה המילה "קומי" – תואמת את תוכן המחרוזת העיקרית ואף מופיעה בטור 24 "גרונך ברון הפציחי" הרומז לישעיהו נד, א, ובפסוק הנרמז בטור 22: "רְנֵי בַת צִיּוֹן... שְׂמַחִי וְעִלְזִי" (צפניה ג, יד). וראו לעיל הערה 67.

72. ראו פליישר (לעיל הערה 35), עמ' 184.

73. מבנה זהה לפיוט שלנו יש בשבעתא של הקלירי לשבת פרה "חוקה אשר היא אורה" (אליצור, לעיל הערה 35, עמ' 89), שבה יש מחרוזת ראשית בת שישה טורים, הנפתחת במילת קבע, בעלת אקרוסטיכון א-ז מחומש, ונחתמת בסיומת מקראית, ומחרוזת משנה רפרנית בת ארבעה טורים עם חתימת הפייטן 'אלעזר'. אליצור מציינת כי אקרוסטיכון כזה הוא יוצא דופן בפיוטי הקלירי. ראו אליצור, שם, עמ' 23, הערה 45. יש להעיר גם על דמיון תוכני ומוטיבי לקדושתא לשבת 'קומי אורי' של הקלירי (נדפסה אצל ש' אליצור, קדושה ושיר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 88), כגון הדגשת האור על משמעויותיו השונות, פיוט הפסוק "אור הלבנה כאור החמה" ועוד.

74. ראו אליצור (לעיל הערה 35), עמ' 13. דוגמות לשבעתות קיליריות שבהן אין חתימת שם במחרוזת משנה רפרנית יש בשבעתות לארבע פרשיות, "אשכל איי", "פרה אמרה קשה" ו"ראשון אמצת".

לייעור זה. מציאות מחרוזת המשנית הרפרינית, אינה מעידה בהכרח על שימוש מקהלתי – שלפי המקובל לא נהג באיטליה,⁷⁵ שכן הפיוט נכתב מן הסתם על פי תבנית מזרחית. הציפייה למשיח מאפיינת את דרום איטליה,⁷⁶ אך כמובן אינה ייחודית למרכז זה.

ז' 'קומי אורי לרמוש' [א]

קומי אפדי ציץ נזרף
אדרת צפירת צבי פארף
אורה ושמחה יאירף
אל מבקיע פשחר אורף
אורף לעת ערב להאירף 5
והלכו גוים לאורף

פז' אור הלבנה כאור החמה
בתוכך יהיה לאש חומה
עוטה אור פשלמה
במגנף קרנף רמה 10
ב' <רוך> ... מגן

קומי במאורי אור מבהיקים
בצחצוח גרות מדליקים
ברואים פנוגה הבקרים
בצנתרות זהב מריקים
בזיקוק אור מצות וחקים 15
בהיר הוא בשחקים

פז' אור הלבנה <כאור החמה
בתוכך יהיה לאש חומה
עוטה אור פשלמה >
בהטלליך קרנף רמה 20
ב' <רוך> ... מחיה

75. ראו פליישר (לעיל הערה 40), עמ' 142-144.

76. ראו לעיל בגוף המאמר, סעיף ד.

רני	גם מאירך שבחי גה צדקך עלוי ושמחי גודל זמירות השיחי גרונך ברוך הפציחי גואלך ידפוק ויאמר פתחי ערכתי נר למשיחי	25
פז'	אור הלבנה >כאור החמה בתוכך יהיה לאש חומה עוטה אור כשלמה< במקדישך קרנך רמה ב'>רוך<... האל הק'>דוש<	30
קומי	הודך בחדנה שעי דבור שירת הודים השמיעי דין דן לך פני והנשעי דער הודך בו השתעשעי דבר זמירות קדוש בגיל שמעי י' אורי וישעי	35
פז'	אור הל'>בנה כאור החמה בתוכך יהיה לאש חומה עוטה אור כשלמה< במנפישך קרנך רמ'>ה< ב'>רוך<... מקדש >השבת<	40
קומי	הביטי פועל נאור הסליל אורחך הולך נאור המכין שמש ומאור הגיה חשךך בח'>---	

ביאור :

1 אפדי: חגרי, התקשטי. ציץ נזרך: שאול משמות לט, ל. טור דומה יש אצל עמרם בן מושאן, ביוצר "עוטיה על עדרי": "עטי כתרך ולבשי נזרך". נדפס אצל ע' פליישר, 'עיונים בהתפתחותם התבניתית של פיוטי המאורות והאהבה', ספר היובל

לשמעון הלקין, ירושלים תשל"ה, עמ' 381. 2 **אדרת... פארך**: על פי ישעיהו כח, ה: "לְעֵטְרַת צִבִּי וְלַצִּפִּירַת תְּפָאֲרָה". הפייטן הפך עטרת לאדרת, בשל האקרוסטיכון. שיעור הטור הוא: כתרך המפואר והנאדר. 3 **אורה ושמחה**: הצירוף לפי אסתר ח, טז. **יאריך**: לפי המשך הפרק, ישעיהו ס, יט: "והיה לך ה' לאור". 4 **מבקיע... אורך**: לפי ישעיהו נח, ח. 5 **אורך**: החזרה על מילה זו חשודה ושמא צ"ל 'אור'. **לעת... להאריך**: על פי זכריה יד, ז. 'עת ערב' היא שעת המנחה, שלה מוקדש הפיוט, ומטפורה לגלות כמפורש בפסוקים המתפייטים (ישעיהו ס, ב ועוד). 6 **והלכו... לאורך**: ישעיהו ס, ג. 7 **אור... החמה**: ישעיהו ל, כו. 8 **לאש חומה**: לחומת אש. הטור על פי זכריה ב, ט. 9 **עוטה אור כשלמה**: תהילים קד, ב. 10 **במגנך**: בה', רומז ללשון החתימה. **קרנך רמה**: על פי שמואל א' ב, א. 11 **במאורי אור**: כוכבים (השוו יחזקאל לב, ח). אפשר לקרוא גם 'במאירי אור', ואם כך הכוונה לאורות מאירים. 12 **בצחצוח נרות**: בנרות בוהקים. **מדליקים**: דולקים. 13 **כנוגה**: כאור **כנוגה הברקים**: הלשון על פי חבקוק ג, יא. שיעור הטור: באלו שרואים כאור הברק – אולי זו מטפורה לזוהרם של ישראל בעת הגאולה, אולי הוא כינוי לחמה ולבנה, על פי ויקרא רבה פרשה לא, ט: "אמר רב בשעה שגלגל חמה ולבנה נכנסין ליטול רשות מלפני הקב"ה עיניהם כהות מזיו השכינה ומבקשין לצאת להאיר לעולם ואינן רואין כלום ומה הקב"ה עושה להם מורה לפניהם חצים ומהלכים לאורם הה"ד 'שמש ירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו לנוגה ברק חניתך' (חבקוק ג, יא)". 14 **בצנתרות... מריקים**: על פי זכריה ד, יב. המראה שם מתפרש ב'שני בני היציה', שלפי ספרא צו פרשה יא, פרק יח א, ועוד, הם הכוהן הגדול והמלך מבית דוד. 15 **בזיקוק אור**: באור מזוקק. **בזיקוק... וחוקים**: על פי הדימוי המקראי, למשל "כי נר מצוה ותורה אור" (משלי ו, כג), וכן "אמרות ה'... מזוקק שבעתים" (תהילים יב, ז). 16 **בהיר הוא בשחקים**: איוב לז, כא. 20 **בהטלליך**: רומז להזכרת הטל. 21 **רני**: למילה זו כאן ראו לעיל, בגוף המאמר. **מאריך**: את הקב"ה. 22 **גה**: נגה, האיר. **גה צדקך**: רומז לישעיה סב, א. **עלזי ושמחי**: על פי צפניה ג, יד. 23 **גודל זמירות**: זמירות גדולות. 24 **ברון הפציחי**: בדומה לישעיהו נד, א ועוד. 25 **ידפוק... פתחי**: רומז לשיר השירים ה, ב. **ערכתי נר למשיחי**: תהילים קלב, יז. 30 **במקדישך**: ה', רומז ללשון החתימה. 31 **דודך**: אל ה'. **שעי**: פני. 32 **שירת דודים**: שירת אהבה, ומשחק מילים עם "שירת דודי" שבישעיהו ה, א. **השמיעי**: רומז אולי לשיר השירים ב, יד. 33 **דין דין**: על פי ירמיהו כב, טז. **דין... לך**: ה' דן את דינך (עם הגוים). **פני והושעי**: על פי ישעיהו מה, כב. 34 **דהר**: רומם. **הודך**: האות הראשונה כנראה תוקנה ואולי היה כתוב 'דודך'. שיעור הטור: ה' רומם את הודך. הצורה 'דהר' במובן רומם נרשמה אצל יוסף בירבי ניסן, הקלירי, חדותא ועוד. ראו מ' זולאי, 'עיוני לשון בפיוטי ינאי', ארץ ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 467-469; והשווה הצירוף 'דוהר הדרת', בפיוטי ר' יחיאל בר' אברהם מרומא, מהדורת פרנקל, ירושלים תשס"ז, עמ' 108, ובהערה שם. אפשר לקרוא 'דִּהֶר', שמובנו רוממות, או

גם זוהר. בו: בה'. 35 דבר: המעתיק כתב בטעות שוב את טור 32 והעביר על גביו קו למחיקה. קדוש: ה'. שמעי: בתפילה. 36 ה' אורי וישעי: תהילים כז, א. 40 במנפישך: רומז לנוסח הקדום של הברכה האמצעית. 41 נאור: ה', לפי תהילים עו, ה. 42 הסליל אורחך: סלל דרךך (על פי משלי טו, יט ועוד). הקריאה 'הסליל' ברורה, והיא שכיחה בפיוטים. אורחך... ואור: לפי משלי ד, יח. 43 המכין: הבורא. המכין... ומאור: לפי תהילים עד, טז. 36 הגיה: האיר. הגיה חשך: לפי תהילים יח, כט. המילה 'בח' היא שומר הדף (או אולי הקונטרס) לפני המעבר לדף הבא שאינו לפנינו (ואולי יש להשלימה 'בחשיכה כאור' לפי תהילים קלט, יב).